

Ε'.

Ἡ γενναία αὕτη πολιτικὴ θεωρία περιλαμβάνεται κατ' ἐξοχὴν ἐν τοῖς Λόγοις περὶ τῆς πρώτης δεκάδος τοῦ Τίτου Λιβίου καὶ ἐν τῷ Ἑγεμόνι ⁽¹⁾.

Τὸ πρῶτον τῶν ἔργων τούτων κέκμηται μὲν καθολικώτερον σκοπόν, ἀλλ' ἀποβλέπει ἐπίσης καὶ εἰς τὰ σύγχρονα, τὰ εὐρωπαϊκά, τὰ ἰταλικά. Ὡς ὁ Ἕλληνας Πολύβιος, πρὸς οὗ τὸν ἱστορικὸν καὶ πολιτικὸν χαρακτῆρα μεγάλην ἔχει τὴν συγγένειαν ὁ ἱστορικὸς τῆς Φλωρεντίας καὶ πολιτειοδύφης τῆς Ἀναγεννήσεως, ἰδεῶδες αὐτοῦ καὶ πρότυπον ἔχει ἰδίᾳ τὴν ρωμαϊκὴν πολιτείαν. Ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος δὲν ἀναζητεῖ τὸ πρότυπον ἐπὶ τῶν νεφῶν, ἢ ἐν τῇ ἰδίᾳ δημιουργικῇ φαντασίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ δυνατοῦ, τῆς πραγματικότητος καὶ τῆς ἱστορίας.

Ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ, ὅστις γράφων περὶ στρατιωτικῆς τέχνης, ὑπεδείκνυε τοῖς συμπολίταις αὐτοῦ ὡς τὰ κατ' ἐξοχὴν πρότυπα πολιτικοῦ λαοῦ τοὺς Ρωμαίους, πράττει τοῦτο ἤδη ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ, λαμβάνων ἀφορμὴν ἀπὸ τῶν ἱστοριῶν τοῦ Τίτου Λιβίου, ἀποπειρώμενος νὰ διαγράψῃ τὴν εἰκόνα τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας, νὰ φιλοσοφήσῃ περὶ αὐτῆς καὶ νὰ ὑποδείξῃ ὡς πρόσφορον ὑπόδειγμα τῆς νέας ἰταλικῆς πολιτείας. Οἱ λόγοι οὗτοι ἀντικείμενον ἔχουσι πράγματι, κατὰ τὴν εὐφυᾶ ἔκφρα-

(1) *Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio. —il Principe.*

σιν τοῦ Μακώλαιῦ, τὴν ἱστορίαν λαοῦ φιλοδόξου, πρωταγωνιστήσαντος ἕνεκα ζωτικῶν πολιτικῶν ὀργανισμοῦ, εἰς ὃν ἰδίᾳ ὀφείλει ἡ ρωμαϊκὴ πολιτεία τὴν ἐπὶ αἰῶνας ἱστορικὴν αὐτῆς εὐκλειαν. Τὸ βιβλίον τοῦτο συνετέθη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων κατάλυσιν τῆς ἐλευθερίας ἐν Φλωρεντία. Ἦτο οἷονεὶ τελευταία ἀπόπειρα ἐξεγέρσεως τῶν πνευμάτων ἐν τῇ νύμφῃ τοῦ Ἄρνου, ἀπόπειρα οὐδεμιᾶς τυχεῦσα ἀπηχέσεως ἐν τῇ καθολικῇ ἐκείνη ταπεινώσει καὶ ἀδιαφορίᾳ, ἐν ἣ ἔζη ὁ συγγραφεὺς καὶ ἐσκέπτετο.

Περίφημοι καὶ περιζήτητοι ἦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Φλωρεντία οἱ κῆποι Ρουσελλαὶ (Orti Oricellarii), ὑπομιμνήσκοντες τοὺς κήπους τοῦ Ἀκαδήμου ἐν ταῖς νέαις Ἀθήναις τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἐν αὐτοῖς ἐγκατέστη ἡ νέα πλατωνικὴ Ἀκαδημία ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων, οὗ τὸ ἀγλάισμα, Λαυρέντιος ὁ Μεγαλοπρεπὴς ἦτο τὸ κέντρον. Ἐν ταύτῃ συνηντᾶτο τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς πνευματικῆς εὐγενείας τῆς πόλεως, ἐν ταῖς ἀναμνήσεσι καὶ τῇ λατρείᾳ τῆς ἀρχαιότητος, ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ρέμβῃ καὶ ἀσχολίᾳ, ζητοῦν βάλαμον καὶ ἀναψυχὴν ἐκ τῆς ἀπὸ τοῦ παρόντος ἀπογοητεύσεως. Ὑπὸ τὰς ἀμφιλαφεῖς στοὰς τῶν κήπων τούτων ἐνεπνεύσθη ὁ Μακιαβέλλης καὶ συνέγραψε τοὺς ἀρχαῖκούς αὐτοῦ διαλόγους περὶ τῆς *Τέχνης τοῦ Πολέμου*. Ἐνταῦθα δὲ καὶ πάλιν, ὑπέικων τῇ προσκλήσει τῶν συνεργομένων νέων αὐτοῦ φίλων, συνέταξε τοὺς *Δόγους περὶ τῆς πρώτης Δεκάδος τοῦ Τίτου Λιβίου*.

Τὸ ἔργον τοῦτο εἶνε ἡ θεωρία τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας, ἀλλ' οὐχὶ σχολαστικὴ ἑρμηνεία, ἡκιστα δυναμένη νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀξιώσεις τοῦ παρόντος. Λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Τίτου Λιβίου ὁ πολιτειοδίφης τῆς Ἀναγεννήσεως, δὲν καταναλίσκεται περὶ μελέτας, σκέψεις καὶ σχόλια, ἀσχετα πρὸς τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ, περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς προόδου τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας. Ὑποκρίνεται μὲν τὸν ὑπομνηματιστὴν τοῦ Τίτου Λιβίου, ἀλλὰ τοῦτο, ἕνα παράσχη μεῖζον κῦρος εἰς τὸν τολμηρὸν καὶ πεπειραμένον Γραμματέα τῆς φλωρεντιακῆς δημοκρατίας. Φυσιολογῶν περὶ τῆς πολιτείας, δὲν ἀφαιρεῖται τὸ παράπαν, δὲν αἶρεται εἰς τὰς νεφελώδεις χώρας τῆς θεωρίας, ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν διηνεκῶς τὴν κατάστασιν καὶ τοὺς κινδύνους τοῦ παρόντος. Τούτου ἕνεκα, καὶ περ ἀναγνωρίζων τὴν ὑπεροχὴν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἔτε μᾶλλον συμφώνου ὄντος τῇ ἐλευθερᾷ τοῦ ἀνθρώπου φύσει, δὲν ἔχεται στενῶς αὐτοῦ, φρονῶν, ὅτι ὑπάρχουσι περιστάσεις, καθ' ἃς τὸ τοιοῦτο πολίτευμα ὠθεῖ πολλάκις τὰ ἔθνη εἰς τὴν καταστροφὴν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν δόξαν. Εὐλόγως· τέλειον πολίτευμα πρὸς ἐφαρμογὴν ἀνάγκη ἔχει τελείων κατὰ τὸ ἐνὸν ἀνθρώπων. Κατανοεῖ τοῦτο ὁ πολιτικὸς φυσιολογός. Ἐντεῦθεν ὁ ἄλλοτε γραμματεὺς τῆς φλωρεντιακῆς δημοκρατίας, καὶ περ ἀναγνωρίζων τὰς ἀρετὰς τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἀληθῶς διαγιγνώσκων, ὅτι μόνον ἐπὶ τῶν πτερύγων τῆς ἐλευθερίας τὸ ἀνθρώπι-

νον πνεῦμα κατορθοῖ τὴν αἰθερίαν ἐκείνην πτῆσιν, δι' ἧς διαγράφεται ἡ τροχιά τῆς προόδου αὐτοῦ καὶ τῆς τελειότητος ἐν τῇ ἐκπολιτιστικῇ σταδιοδρομίᾳ τῆς ἱστορίας, δὲν ἀποφαίνεται ἀπολύτως ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἡ δημοκρατικὴ πολιτεία σκοπὸν ἔχει τὴν εὐημερίαν, τὸ εὖ ζῆν τῶν πολλῶν· τὸ δὲ μεγαλεῖον τῶν πολιτειῶν, διδάσκει ὁ παρ-
 φχόμενος βίος τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἔγκει-
 ται ἐν τῇ μερικῇ εὐημερείᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ καθολικῇ. Ἐν τῇ δημοκρατικῇ πολιτείᾳ πράττουσι τὰ κοινὰ πάντες οἱ πολῖται, ἀντίστοιχα πρὸς τὰ καθήκοντα ἔχοντες καὶ δικαιώματα. Πάντες διαφέρονται ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, μὴ διστάζοντες νὰ θυσιασθῶσιν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἀλλὰ πρὸς ἐπί-
 τευξιν ἀπαιτεῖται ἀρετὴ, ἣτις εἶχεν ἐκ-
 λίπη ἤδη.

Βεβαίως, ὑπὸ τοιοῦτο καθεστῶς, οἱ ἀξι-
 οῦντες κοινωνικῶν ἢ πολιτικῶν προνομίων διατελοῦσι δυσηρεστημένοι, ἔτοιμοι νὰ συμμαχήσωσι τοῖς ἐχθροῖς τῆς πατρίδος πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον, ἀδιαφοροῦντες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τῇ τιμῇ αὐτῆς ἢ τῇ ἀτιμίᾳ. Ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν, ἐπιδιώκων ἐκά-
 στοτε τὸ ἴδιον συμφέρον, σπανίως συνδυά-
 ζει τοῦτο πρὸς τὸ τῶν πολιτῶν, τούτου ἔνεκα δὲ τῇ τυραννίᾳ παρέπεται ἡ ὀπισθο-
 δρόμησις, κωλυομένης πάσης προόδου. Ἀλλὰ τοῦτο κρατεῖ ἐν πολιτείαις, ἐν αἷς ἄρχει ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐνομία. Ἀλλ' ἐν ἐκείναις, ἔνθα διεφθάρη ὁ λαὸς ἐκ τῶν καταχρήσεων τῆς πολιτικῆς ἀκοσμίας, ἀπαιτεῖται δε-
 σπότης ἱκανὸς νὰ καταπολεμήσῃ αὐτήν. Τὰ ἦθη, οἱ νόμοι δὲν ἐπαρκοῦσι πρὸς ἀπο-

κατάστασιν τῆς τάξεως. Ταῦτα προϋποθέ-
τουσιν ἀνθρώπους, ὄντα, παρ' οἷς τὸ ἦθος
διατελεῖ ἀκμαῖον, ἅτινα κατανοοῦσι τὴν
ἐννοιαν τοῦ καθήκοντος. Ἄλλ' ἐν πολιτείᾳ
ἐξηχρειωμένη οἱ τοιοῦτοι νόμοι καθίσταν-
ται ἀνεπαρκεῖς ἀνάγκη ἄρα χρήσεως μέ-
τρων, δυναμένων νὰ πραγματώσωσι τὸν
σκοπὸν τῆς ἐπιδιωκομένης κοινωνικῆς εὐ-
κοσμίας.

Τίς ὁ θήσων εἰς ἐνέργειαν τὰ τοιαῦτα
μέτρα πρὸς ἀλλοίωσιν, εἰ δυνατὸν τοῦ
λαοῦ, πρὸς ὀδηγίαν αὐτοῦ εἰς τὴν ὁδόν,
ἀφ' ἧς παρεξεστράπη; Τοῦτο δὲν εἶνε ἔρ-
γον τοῦ τυχόντος. Παρίσταται ἄρα ἀνάγκη
ἀνδρός, δυναμένου ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος
αὐτοῦ νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν ἔκτακτα μέ-
τρα, ὅπλα, δύναμιν, βίαν· ἄνευ τούτου οὐ-
δὲν γενναῖον δύναται νὰ ἐπιτελεσθῇ. Τὴν
εὐθύνην τῆς παρεκτροπῆς ἀπὸ τῶν ἀνε-
γνωρισμένων τρίβων τῆς πολιτικῆς ἐνερ-
γείας σπανίως ἀναλαμβάνει ἀγαθὸς ἀνὴρ.
ἐπὶ κινδύνῳ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ φήμης. Μό-
νον πονηρὸς ἀνὴρ, εὐρεῖαν ἔχων τὴν συνεί-
δησιν, ἀδιαφορῶν ἐπὶ τῇ κατακραυγῇ τῶν
περὶ αὐτόν, ἀποβλέπων τὸ μὲν εἰς τὸν
σκοπὸν, τὸ δὲ εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον, ἀμ-
φότερα συνδυάζων, δύναται ν' ἀναλάβῃ
τοιοῦτο ἔργον, ἐγκληματικὸν μὲν ἀλλὰ
καὶ σωτήριον. Ὁ τοιοῦτος ἀνὴρ σπανίως
θέλει ὑπάρξῃ τοσοῦτῳ ἀφιλοκερδῆς, ὅσον
ἔπρεπε νὰ εἶνε. Ἐλάχιστα ἀναφέρει ἡ ἱστο-
ρία παραδείγματα ἀνδρῶν, ἀναλαμβάνόν-
των οὕτως ὑπὸ τοιούτους οἰωνοὺς νὰ πρά-
ξωσιν ἔκτακτόν τι ἔργον, ἀλλ' ὀρρωδούν-
των πρὸ τῆς κοινῆς κατακρίσεως. Αὕτη,

ἀληθῶς, δὲν εἶνε τὸ στάδιον μόνον τῆς δράσεως εὐγενῶν καὶ ἀφιλοκερδῶν χαρκτηρῶν, περιοριζόντων πᾶσαν σκέψιν πρὸς τὴν τῶν πολιτῶν εὐημερίαν, οὐχὶ δὲ πρὸς τὸ ἑαυτῶν συμφέρον ὑπὸ τὴν χυδαιοτάτην ἀντίληψιν. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ ἀτομικὸν συμφέρον κρύπτεται ὀπισθεν τοῦ καθολικοῦ, ἐξαπατωμένων οὕτω τῶν ἀπλουστέρων. Ἀλλὰ παρίσταται ἐνίοτε ἀνάγκη λαός τις νὰ ὑποκύψῃ καὶ εἰς τὸ χυδαιότατον τῶν ὄντων, νὰ ἐπικαλεσθῇ ἐν αὐτῷ ἀρωγὸν καὶ σωτῆρα, ἂν ἐλπίζῃ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ Μακιαβέλλης, κατ' ἀνάγκην, παρὰ τὰς δημοκρατικὰς αὐτοῦ ροπὰς, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν κατάστασιν τῆς πατρίδος, τὴν ἀπόνοιαν, ἐν ἣ διατελεῖ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις ἐκ τῆς πτώσεως καὶ τῆς παρακμῆς τῆς Ἰταλίας, λησμονεῖ ἑαυτόν, ἐπιδιώκων δὲ τὸ δυνατὸν γενέσθαι, δὲν διστάζει νὰ ὀρέξῃ τὴν χεῖρα καὶ πρὸς ἓνα μονάρχην, εἰ καὶ οὗτος σπανίως δύναται νὰ ἔχῃ τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα, ἰδίᾳ δὲ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους.

Ὑπὸ τοιαύτην τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν ἀποκαλύπτει τὴν ἐνδόμυχον αὐτοῦ σκέψιν. Παραβάλλων τὰς τότε μοναρχουμένας χώρας τῆς Εὐρώπης πρὸς τὴν δῆθεν δημοκρατουμένην Ἰταλίαν, ὑποδεικνύει ὡς τελευταίαν διὰ τὴν πατρίδα ἐλπίδα τὴν ἀνάρρησιν τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας. Ἡ Ἰταλία, ἡ Ἰσπανία, ἡ Γαλλία τυγχάνουσιν ἐξίσου διεφθαρμένοι· ἴσως τὰ αὐτὰ αἷτια ἐπήνεγκον τὴν διαφθορὰν ταύτην, ἡ παπικὴ ἐξουσία, ἐξηχρειωμένη ἀριστοκρατία, λαὸς ἀγνοῶν τὰ καθήκοντα αὐτοῦ καὶ τὰ

δικαιώματα, διατελῶν δ' ἐν προφανεῖ ἐκφυλισμῷ. Ἄλλ' ἡ διαφθορὰ αὕτη καταφαίνεται ἐναργέστερον ἐν Ἰταλίᾳ ὑπὸ τὴν δημοσιότητα τῆς λαϊκῆς ἀκολασίας, τῶν ἄλλων βασιλευομένων. Ἐπεταὶ ἐκ τούτου, ὅτι μόνον ἡγεμῶν δύναται νὰ μεταβάλῃ τὴν διέφθαρμένην κατάστασιν πολιτείας τινός, μὴ δυνηθείσης τοῦτο τῆς ἐλευθερίας.

Τὰ Μεδιόλανα, ἡ Νεάπολις, ἡ Ρωμανία κατέστησαν ἀνάξια ἐλευθερίας, ἐκ τῶν καταχρήσεων τῶν εὐγενῶν καὶ τῆς διαφθορᾶς τοῦ λαοῦ. Τούτου δ' ἔνεκα, ἐν τοιαύτῃ ὑστάτῃ στιγμῇ, οὐδεὶς δύναται νὰ ἐπανορθώσῃ τὰ κακῶς κείμενα, ἢ ἡγεμῶν, ἀπόλυτος κύριος, καταναγκάζων τοὺς ἀντισταμένους καὶ διὰ τῆς βίας.

Ἐν βραχυλογίᾳ τοιοῦτο τυγχάνει τὸ συμπέρασμα τῆς ἐν τοῖς Λόγοις περὶ τοῦ Τίτου Λιβίου πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Μακιαβέλλη κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα, ἐποχὴν τῆς ἀρχομένης καταλύσεως τῆς τιμαριωτικῆς εὐγενείας τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ τῆς δημοτικῆς αὐτοδιοικήσεως, τῆς ιδρύσεως δὲ τῶν μεγάλων μοναρχιῶν τῆς Εὐρώπης, ἐποχὴν, ἣν ἐχαρακτήρισαν μεγάλαὶ πολιτικαὶ μεταμορφώσεις ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ὀργανισμῷ διαφόρων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, γεγόμενα ὑπὸ τῶν αἰθαιρέτων ἐκείνων ἀνακαινιστῶν, οἵτινες καλοῦνται ἐν τῇ μετὰ τὴν Ἀναγέννησιν ἱστορίᾳ τῆς Εὐρώπης Κάρολος Πέμπτος ἐν Ἰσπανίᾳ, Φραγκῖσκος Πρῶτος καὶ Λουδοβῖκος Δέκατος Τρίτος ἐν Γαλλίᾳ, Ἐρρίκος Ὁγδοὺς ἐν Ἀγγλίᾳ. Ἄλλ' ὁ μονάρχης οὗτος, οἷον εὔχεται ἐν τοῖς περὶ τοῦ Τίτου Λιβίου Λό-

γοις ὁ Μακιαβέλλης, δὲν εἶνε ὁ αὐστηρὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ, χρώμενος πᾶσι τοῖς μέσοις, καὶ τοῖς ἀνοσίοις, οἷον ἐν ἡμέραις ἀπέλπιδος ψυχικῆς καταστάσεως καὶ μείζονος ἔτι ἐθνικῆς καταπτώσεως, ὠνειροπόλησε καὶ περιέγραψε βραδύτερον ἐν τῷ Ἡγεμόνι. Ὁ παράκλητος οὗτος τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, τῶν λαϊκῶν προσδοκιῶν ἀνὴρ, ὅπως κατὰ τὴν ἀξίαν τῆς ἀγάπης τῶν ἀνοσμενόντων αὐτὸν ὡς Μεσσίαν, ἀξίος ἱστορικῆς μνείας καὶ τιμῆς, ὀφείλει νὰ ἔχη πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς αὐτοκράτορας ἐκείνους τῆς Ρώμης, οἵτινες ἐκτέσαντο τὴν φήμην ἀγαθοῦ ἡγεμόνος, συνωδὰ τῇ ἠθικῇ καὶ τοῖς καθεστηκόσι νόμοις βιοῦντες καὶ πολιτευόμενοι. Τιοῦτοι ὑπῆρξαν κατ' ἐξοχὴν οἱ ἀγαθοὶ Ρωμαῖοι Αὐτοκράτορες, ὁ Τίτος, ὁ Νέρβας, ὁ Τραϊανός, ὁ Ἀντωνῖνος, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος. Δὲν εἶχον οὗτοι ἀνάγκην τῆς ὑποστηρίξεως τῶν Πραιτωριανῶν, οὐδὲ τοῦ πλήθους τῶν λεγεόνων, διότι ἔσκεπεν αὐτοὺς ἡ ἀφουσίωσις τοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τῆς Συγκλήτου. Τοῦναντίον ἄλλοι αὐτοκράτορες, ὁ Καλιγούλας, ὁ Νέρων, ὁ Βιτέλιος καὶ τοσοῦτοι ὅμοιοι αὐτοῖς κακοῦργοι, δὲν κατώρθωσαν νὰ περισωθῶσιν ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν, οὓς εἶχον ἐξεγείρη διεφθαρμένα ἦθη καὶ αἰσχρὸς βίος. Οὕτως ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀνδρῶν τούτων ἡγεμῶν τις δύναται νὰ ἐξαγάγη χρήσιμα διδάγματα, δεικνύοντα αὐτῷ τὴν ἀγούσαν πρὸς τὴν δόξαν ἢ πρὸς τὸ αἶσχος, πρὸς τὴν ἀσφάλειαν ἢ τὸν φόβον (¹).

(¹) Discorsi.

Ἄλλὰ τίνος ἔνεκα ὁ συγγραφεύς, ὁ τοσούτῳ τηλαυγῇ εἰκόνα συλλαμβάνων τοῦ ἐλευθέρου τῶν πολιτειῶν βίου, ὁ προκινδυνεύσας καὶ παθὼν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ὁ ἐνθουσιῶν μετὰ τοσαύτης εἰλικρινείας ὑπὲρ τῆς μνήμης τοῦ Ἀντωνίνου καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ὁ μετὰ τοσαύτης πικρίας στιγματίζων καὶ καταδικάζων τὸν τύραννον, ἔγραψε κατόπιν τὸ βιβλίον τοῦ Ἡγεμόνος, οἷον κατὰ τὸ φαινόμενον παρίσταται ἐν τῇ πρώτῃ ἀναγνώσει; Πῶς ὁ κηρύττων ἀπόλυτον ὄρον τῆς ἀσφαλείας τοῦ ἡγεμόνος τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν τιμὴν, φαίνεται διδάσκων τὰ ἀντίθετα ἐν τῷ βιβλίῳ, οὗ ἐπιδιώκεται ἐνταῦθα ἡ ἔρευνα; Παριστάμεθα πρὸ ψυχολογικοῦ καὶ ἱστορικοῦ προβλήματος. Ἔσται ἐπιτυχὴς καὶ ἔλλογος ἡ ἐξήγησις αὐτοῦ;

Ε΄.

«Τὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος, ὡσπερ με-
σεύει κατὰ τοὺς τύπους, οὕτως ἀμφοῖν
μετέχει· καὶ γὰρ ἐνθυμόν καὶ διανοητικόν
ἐστὶ· διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ
βελτιστά πολιτευόμενον, καὶ δυνάμενον
ἄρχειν πάντων, μιᾶς τυγχάνον πολιτείας»⁽¹⁾.
Οὕτως ἐφιλοσόφει περὶ τῆς πολιτικῆς ἐνό-
τητος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰς τῶν κρα-
ταιοτάτων αὐτοῦ ἀντιπροσώπων, ὁ ἐκ Μα-
κεδονίας Ἀριστοτέλης.

Ἐν τοῖς χρόνοις τῆς πτώσεως τῆς ἑλ-
ληνικῆς ἐλευθερίας, ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ἐμ-
φύλιοι διχοστασίαι τῶν κατὰ πόλεις φα-
τριῶν εἶχον ἐξαντλήσῃ τὴν φυσικὴν τε καὶ
ἠθικὴν δύναμιν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ὁ-
σημέραι καταδεικνυμένου ἀναξίου ἐλευθε-
ρίας, διὰ τὸ ἀπομεμαθηκέναι αὐτήν, ὡς θέ-
λει εἰπῆ μετὰ τινος χρόνον Ἕλληνα συγγρα-
φεύς, αἱ δὲ ἠθικαὶ ἐννοιαὶ καὶ αἱ ἐκφρά-
ζουσαι αὐτὰς λέξεις εἶχον μεταβάλη ση-
μασίαν, οὐδὲ διεκρίνετο πλέον τὸ ἀγαθὸν
ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, ὁ Ἀριστοτέλης, τὸ συν-
θετικώτατον τῆς ἐποχῆς πνεῦμα, ἀπὸ τῆς
περιωπῆς τῆς σκέψεως αὐτοῦ ἐξέφραζε τὴν
γνώμην, ὅπως οἱ τέως διηρημένοι καὶ ἄλ-
ληλομαχοῦντες Ἕλληνες, ἐν μιᾷ πολιτείᾳ
συντεταγμένοι καὶ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχήν,
ἄρξωσι πάντων τῶν ἄλλων ἔθνων. Τοιοῦτο
ἦτο ἐπίσης τὸ ἰδεῶδες — καθαρώτερον ἐκ-
πεφρασμένον — τοῦ Ἰσοκράτους, τοῦ Φω-

(1) Ἀριστοτ. Πολιτ. βιβλ. IV, κεφ. 6, 1.

κίωνος καὶ ἄλλων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος, οἵτινες, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ εὐγενές μὲν καὶ φιλόπολι, ἀλλὰ στενὸν καὶ ἀποκλειστικὸν πνεῦμα τοῦ Δημοσθένους, μὴ νοοῦντος Ἑλλάδα ἔξω τῶν ὀρίων τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν συμμάχων πόλεων, ἠῦχοντο τὴν ὑπὸ τὸν Ἡρακλείδην ἡγεμόνα τῆς Μακεδονίας συνένωσιν τῶν ἐλληνικῶν λαῶν καὶ τὴν πραγμάτωσιν τῆς μεγάλης ἐθνικῆς ιδέας. Ἡ ἐλληνικὴ συνείδησις, ἣτις ἄλλοτε ἐν τῇ περιωνύμῳ καθόδῳ τῶν Ἡρακλειδῶν εἶχεν ἀρυσθῆ νέας ἐθνικῆς ὑγείας καὶ δυνάμεως ζώπυρα, κατενόει καὶ πάλιν, ὅτι ἐν τῇ τότε τῶν πραγμάτων καταστάσει, κατὰ παράδοξον τῆς ἱστορικῆς μοίρας συγκυρίαν, μόνον διὰ τῆς συνεργίας τοῦ Ἡρακλείδου βασιλέως τῆς Μακεδονίας ἠδύνατο ὁ ὀσημέραι φθίνων καὶ ἐξαντλούμενος ἐλληνικὸς ὄργανισμὸς ν' ἀναλάβῃ τὴν προτέραν ζωὴν καὶ εὐρωστίαν. Κρίνω περιττὸν νὰ συζητήσω κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, ὁποῖα πολιτικὴ ἦτο ἡ ἀρίστη διὰ τὴν Ἑλλάδα : ἡ πανελλήνιος ὑπὸ τὸν σφριγῶντα ἐξ ἀκμῆς καὶ σθένους Μακεδόνα πολιτικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ἰσοκράτους, ἢ ἡ ρητορικὴ πολιτικὴ τοῦ Δημοσθένους, ἐπιζητουμένου νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς δημοκρατικῆς ἡγεμονίας τῶν ἐν Ἀθήναις σοφιστῶν. Ὀλίγος χρόνος παρήλθε καὶ ἡ συζήτησις μεταξὺ τῶν δύο τούτων γνωμῶν ἐλύθη διὰ τοῦ ξίφους. Αὐτὸς ὁ Δημοσθένης, λείψανον καὶ φυγὰς τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης, ὄξυς τὸν λόγον, ἀλλ' ἀμβλύς τὰ

ἔργα, ἐλάμβανε τὸ κώνειον τῆς αὐτοκτο-
νίας, ἐκούσιον θῦμα τῆς πτώσεως τῶν Ἀ-
θηνῶν, μὴ ἐπιζήσας νὰ ἴδῃ, ὅτι ἡ νέα πο-
λιτικὴ ιδέα, ἣν μετὰ τοσοῦτου κατεπολέ-
μησε ζήλου, προσέθηκεν οὐκ ὀλίγως ἔτι
εὐγενείας σελίδας ἐν τῇ μεγάλῃ καὶ ποι-
κίλῃ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἱστορίᾳ.

Ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν παρέστη πολλά-
κις τὸ πολιτικὸν τοῦτο φαινόμενον. Ὑπάρ-
χουσι περιστάσεις, καθ' ἃς ἡ δημοσία
συνειδήσις κέκληται νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ δύο
ἀντιθέσεων, ἐξίσου ἀποβλήτων καὶ ὑπὸ
τῆς ἠθικῆς καταδικαζομένων. Τὸ ἥττον
κακὸν τὸ βέλτιστον. Τοιαύτη ἡ λύσις τοῦ
προβλήματος.

Ὅταν ἡ ἐλευθερία διαφθρῇ, ἡ δὲ πο-
λιτικὴ κοινωνία καταστῇ ἕρμαιον τῆς δη-
μαγωγίας, ἥτις ἐξ ὀνόματος τῆς ἐλευθε-
ρίας καὶ ὑπὸ τὴν ψευδῆ αὐτῆς αἰγίδα ἀ-
ξιοῖ νὰ προῖσταται τῶν κοινῶν, διαπράτ-
τωνται δὲ τὰ ἔσχατα τῶν ἐγκλημάτων,
ὅταν ἐν ἐνὶ λόγῳ ἅπας ὁ ἐθνικὸς βίος ἐξα-
χρειωθῇ ἐκ τῆς διαφθορᾶς τῶν πολιτικῶν
καθηγεμόνων, οὐδεμίαν ὑπολείπεται διέξο-
δος, ἢ ἡ διὰ τῆς βίας μεταβολὴ τῆς ἐκ-
ρύθμου ταύτης καταστάσεως. Δὲν εἶνε
πράγματι ἐλευθέρα ἡ πολιτεία ἐκείνη, ἐν ἣ
περιφρονεῖται τὸ δίκαιον, ἐν ἣ ἡ ἀρετὴ
ὀλιγωρεῖται καὶ καταπατεῖται, ὅποτε παυ-
σαμένη ν' ἀπορρέῃ ἀπὸ τῆς πεφωτισμένης
καὶ ἀνεξαρτήτου συνειδήσεως τοῦ λαοῦ, —
εὐρὺ ἀμφιθέατρον τῆς ἐνόχου φιλοδοξίας χυ-
δαίων μονομάχων — οὐδεμίαν δ' ἔχουσα
σχέσιν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἐθνι-
κὴν χρηστότητα, καθίσταται στυλοβάτης,

ἐφ' οὗ ἀναίρονται ἐκ περιτροπῆς θριαμβευ-
 τικῆς τὰ ζόανα εὐτελῶν ἀνθρωπίσκων, θω-
 πευόντων ἐκ συμφέροντος μόνον τὸν λαόν,
 καὶ ὑποκρινομένων, ὅτι ἐργάζονται ὑπὲρ αὐ-
 τοῦ, ὃν ἀνακηρύττουσιν ἐν πάσῃ στιγμῇ
 δεσπότην καὶ κύριον, ἐνῶ πράγματι οὗτος
 εἶνε δούλος, καὶ δούλος τῆς χειρίστης τῶν
 τυραννιῶν, τῆς δημαγωγικῆς τυραννίας.
 Τότε οἱ ἐντιμοὶ καὶ ἀγαθοὶ πολῖται, ἐν τῇ
 ἀπελπισίᾳ αὐτῶν, οὐδεμίαν ἔχουσιν εὐχὴν
 κατὰ τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως ἢ τὴν
 βίαιαν μεταβολήν, ἐν ἣ περιπτώσει ὁ λαὸς
 ἀμοιβαίως μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ δια-
 φθείρων καὶ διαφθειρόμενος, δὲν δύναται
 ἐξ ἀμαθείας, ἢ δὲν ἐπιθυμεῖ ἐκ συμφέρον-
 τος νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν καταστροφήν,
 πρὸς ἣν ἀκατασχέτως χωρεῖ ἡ κοινωνία.
 Καὶ τότε ἀκούεται ἡ τελευταία, ἡ φοβερὰ
 κραυγὴ τῆς ὀδύνης καὶ τῆς ἀγανακτήσεως,
 ἣτις τοσάκις ἠκούσθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ
 ἀνθρωπίνου γένους καὶ ἣτις συνοψίζεται ὡς
 ἐξῆς διὰ τοῦ ρητοῦ τούτου τοῦ Βολταίρου :
 «J'aime mieux être gouverné par un
 lion de bonne race que par deux cent
 rats de mon espèce» (1).

Ἡ τυραννία ἐπιφαίνεται ὑφ' ὅλους τοὺς
 πολιτειακοὺς τύπους· εἶνε ἢ ἄρνησις τῆς
 δικαιοσύνης, τῆς χρηστότητος, τοῦ σεβα-
 σμοῦ τῶν ἀλλοτρίων δικαιωμάτων, τῆς
 ἰσονομίας, ὁ καθ' οἷονδῆποτε τρόπον θρίαμ-
 βος τῶν συμφερόντων καὶ τῶν προνομιῶν
 τοῦ ἐνός, τῶν ὀλιγίστων, ἢ τῶν πολλῶν.
 Μὴ κολακεύωσιν ἡμᾶς οἱ ἐξωτερικοὶ τύποι,

(1) Προτιμῶ νὰ κυβερνῶμαι ὑπὸ εὐγενοῦς λέον-
 τος ἢ ὑπὸ διακοσίων μυῶν ὁμοίων μου.

τὸ ἄψυχα σύμβολα· ἡ κακοήθης ἐξαχρείω-
 σις μιᾶς μερίδος ἐν τῇ πολιτείᾳ, φατρίας
 ὀργιαζούσης, χορηγοῦντος τοῦ ἐπιλοίπου
 ἔθνους, εἶνε ἐπίσης μισητὴ τυραννία, ὅσον
 καὶ ἡ τυραννία τοῦ ἐνὸς ἢ τῶν ὀλίγων.
 Καὶ κατὰ μὲν τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου εἶ-
 δους τῆς τυραννίας, τῆς μοναρχίας καὶ τῆς
 ὀλιγαρχίας, ὑπάρχει τὸ μέσον καὶ τὸ φάρ-
 μακον· ὀρθοφρονοῦσα κοινωνικὴ καὶ πολι-
 τικὴ συνείδησις δύναται νὰ θέσῃ τέρμα εἰς
 τὴν ἀκολασίαν εὐαρίθμου ὁμάδος· ὁ λαός,
 ἐν τῷ συνόλω αὐτοῦ, δύναται νὰ ἐξεγερθῇ,
 μεταβάλλων τὸ καθεστῶς λογικώτερον καὶ
 δικαιοτέρον. Ἄλλ' ὅταν τὸ ἄλλας μωρανθῇ,
 ὅταν δηλητηριασθῇ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις,
 ὅταν μεταβάλωσι φύσιν καὶ ἔννοιαν οἱ ἠθι-
 κοὶ ὄροι, καὶ ἡ μὲν πολιτικὴ ἀκολασία
 θεωρεῖται ἐλευθερία, ἡ δὲ σπατάλη τοῦ
 δημοσίου πλούτου ἐλευθεριότης, ἀποβλέ-
 πουσα δῆθεν πρὸς εὐρύτερα καὶ ὑψηλότερα
 συμφέροντα, ἀλλὰ πράγματι χρησιμεύουσα
 πρὸς ἐξώνησιν ἀσθενῶν καὶ διεφθαρμένων
 χαρακτήρων, ὅταν αἱ λυμαινόμεναι τὴν
 ἐθνικὴν ὑπόστασιν φατρίαι, καλούμεναι με-
 ρίδες κατ' εὐφημισμὸν, ἀποκλειστικῶς
 πράττωσι τὰ κοινά, ἐπὶ δὲ τοῦ ἐναγοῦς
 βωμοῦ τοῦ φατριαστικοῦ Μολόχ θύωνται
 χάριν αὐτῶν τὰ ὑψιστα τοῦ ἔθνους συμφέ-
 ροντα, καὶ αὐτὴ ἡ τιμὴ, καὶ αὐτὴ ἡ ἀνε-
 ξαρτησία, καὶ αὐτὴ ἡ ἀκεραιότης· ὅταν τὸ
 ὄνομα τῆς πατρίδος, ἡ δόξα αὐτῆς καὶ τὸ
 μεγαλεῖον χρησιμεύωσιν ὡς ὄπλα μόνον
 ἐπιδιώξεως προσωπικῶν συμφερόντων—τί
 ὑπολείπεται ἐν τοιαύταις ἡμέραις πρὸς σω-
 τηρίαν τοῦ φθίνοντος κοινωνικοῦ σώματος;

Ὁ ἠθικός, ὁ ἐνάρετος, ὁ ἐντιμος ἀνὴρ δὲν εὕρισκει ἀκρόασιν παρὰ τοιούτῳ λαῶ, τελοῦντι τὰ Κρόνια ἐν μέσῃ ἡμέρᾳ, συλλειτουργοῦντων καὶ πρωτοστατούντων ἀντιπροσώπων τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ· καὶ ἂν δὲν λάβῃ τὸ κώνειον ἢ τὴν προγραφὴν ὡς ἀνταμοιβήν, καθίσταται ἐξάπαντος ἀντικείμενον τῆς γενικῆς χλεύης καὶ τοῦ καταγέλωτος. Ἡ ἐξηχρειωμένη ἐθνικὴ συνείδησις αἰσθάνεται ἐαυτὴν ἐπαξίως ἐκπροσωπούμενην ὑπὸ τῶν ἐκλεκτῶν, ἐν οἷς βλέπει τὴν ἰδίαν εἰκόνα. Οὐδὲν δύναται νὰ προσδοκῇ παρ' αὐτῆς ἢ προπηλακιζομένη ἠθικότης.

Ἐκαστος λαὸς εἶνε ἄξιος τῆς τύχης αὐτοῦ· ἐκάστη δὲ κυβέρνησις, ἐκάστη ἐξουσία ἐν τινι πολιτείᾳ εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πιστὴ ἀντιπρόσωπος τοῦ ἐθνικοῦ ἤθους.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, οὐδεμία ὑπολείπεται εὐχὴ ἢ ἡ τῆς ἀγαθῆς δικτατωρίας. Εὐδαίμων τότε ὁ Μωϋσῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς, ὁ δυνάμενος νὰ ὀδηγήσῃ τὸν παρεκτραπέντα καὶ πλανηθέντα λαόν, τὸν προσκυνήσαντα τὰ εἰδῶλα, εἰς τὴν γῆν τῆς ἐθνικῆς ἐπαγγελίας καὶ τῆς πολιτικῆς ἀπολυτρώσεως, ὁ ὑπέρτατος τῶν συγχρόνων ἀνὴρ, ὁ ἄνευ δισταγμοῦ ἀναλαμβάνων νὰ καυτηριάσῃ τὰ ἠθικὰ ἔλκη τοῦ κοινωνικοῦ σώματος καὶ ν' ἀποκόψῃ τὴν γάγγραιναν, πρὶν ἢ αὕτη δηλητηριάσῃ ὀλόκληρον τὸν ὀργανισμόν. Εὐδαίμονα τὰ ἔθνη, τὰ δυνάμενα ἐν χρόνοις τοιούτων κρίσεων νὰ εὕρωσι τὸν προσήκοντα ἄνδρα, νὰ στρέψωσι πρὸς αὐτὸν μετ' ἐμπιστοσύ-

νης τὸ ὄμμα, νὰ ζητήσωσιν ἀντίληψιν. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, μέγας μεταξύ τῶν μικρῶν, ἔξοχος μεταξύ τῶν ταπεινῶν, κέκτηται ἐπαρκές σθένος νὰ καταβάλῃ τὰ παρεντιθέμενα προσκόμματα καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν πρὸς δημιουργίαν νέας πραγμάτων καταστάσεως, εἰς οὐδένα ὀφείλων νὰ δώσῃ λόγον τῶν κατὰ τὸ φαινόμενον ἐνόχων αὐτοῦ πράξεων ἢ εἰς τὸ κριτήριον τῆς ἱστορίας. Τοῦτο θέλει τὸν δικάσῃ· θέλει δὲ πράξῃ τοῦτο, ἔχον ὑπ' ὄψει οὐχὶ τὰ γυμνά γεγονότα, τὴν φαινομένην παραβίασιν τοῦ δικαίου, ἀλλὰ τὴν οὐσίαν, τὸ δίκαιον τῆς ἱστορίας, τῆς λαϊκῆς ἰδέας, ὃ περ ἢ παραβιάσις αὕτη ἐσκόπει νὰ ἐπανορθώσῃ. Οὕτως ὁ Κρόμβελλος, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἀποστολῆς, ἔσχε τὸ θάρρος νὰ παραβιάσῃ ποτὲ τὸ ἄσυλον τοῦ ἀγγλικοῦ Κοινοβουλίου συνεδριάζοντος καὶ ν' ἀποδιώξῃ διὰ τῆς βίας τὰ μέλη αὐτοῦ. Ἀναμφιβόλως ἡ τοιαύτη ἐνέργεια τυγχάνει ἀείποτε καταδικαστέα, ἐξεταζομένη διὰ τοῦ μέτρου τῆς ἀπολύτου ἠθικότητος. Ἀλλ' ἀδιάφορον τοῦτο. Ἐσώθη ἡ πατρίς ἀπὸ τῆς φαυλότητος καὶ τῆς πονηρίας, ἐτέθησαν δ' ἀκράδαντα τὰ θεμέλια τοῦ μέλλοντος μεγαλείου. Ὁ Ὀλιβιέρος Κρόμβελλος, παρὰ τὴν βιαίαν καὶ αὐθαίρετον αὐτοῦ πολιτικὴν, ἐτιμήθη ἀείποτε, καταταχθεὶς εἰς τοὺς μεγάλους ἀνδρας τῶν αἰώνων. Καὶ ζῶν μὲν ἔσχε τὴν φιλίαν, τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ μεγάλου ποιητοῦ τῆς Ἀγγλίας Μίλτωνος, πυρετώδους λάτρου τῆς ἐλευθερίας, ἢ δὲ νεώτερα ἱστοριογραφία διὰ τινος τῶν διαπρε-

πεσάτων αὐτῆς ἀντιπροσώπων κατέταξε τὸν *Προσάτην* ἐν ἴσῃ μοίρᾳ μετὰ τοῦ Bolivar καὶ τοῦ Βασιγκτῶνος (¹).

Τοιοῦτου ἀνδρὸς ἰδεῶδες ἐκυμαίνετο ἐν τῇ κεφαλῇ τοῦ Μακιαβέλλη, καθ' ἣν στιγμὴν ἤρξατο συγγράφων τὸν *Ἡγεμόνα*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΣΙΟΣ

(¹) *Macaulay Essays*.